

УДК 340.136:343.8(477)

ЗАКРІПЛЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ В ЗАКОНІ УКРАЇНИ “ПРО ДЕРЖАВНУ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧУ СЛУЖБУ УКРАЇНИ” ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ

*Михайло Яцишин,
канд. істор. наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету
імені Лесі Українки*

У статті визначено основні правові концептуальні положення діяльності органів і установ виконання покарань, на які Законом “Про Державну кримінально-виконавчу службу України” покладається завдання щодо здійснення єдиної державної політики у цій сфері.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, Державна кримінально-виконавча служба, законодавство, покарання, права людини.

Формування правових засад сучасної кримінально-виконавчої політики України розпочалося з перших років незалежності. Відтоді законодавча база кримінально-виконавчої системи зазнала кардинальних змін, поповнившись сучасними нормативними актами, що визначають загалом сутність державної політики у сфері виконання покарань, а в юридичній науці виділилась самостійна галузь – кримінально-виконавче право, яке виступає засобом протидії злочинності на стадії кінцевого етапу правозастосування й регулює виконання і відбування кримінальних покарань, визначає види органів та установ, які виконують покарання, порядок їх діяльності, а також регулює інші правовідносини, що виникають у сфері виконання покарань.

Відтак, необхідність узагальнення накопиченого досвіду розбудови кримінально-виконавчої системи, її головних органів і установ та законодавче забезпечення їх функціонування визначає наукову новизну і актуальність даного дослідження. Отже, метою даного дослідження є визначення основних правових концептуальних положень діяльності органів і установ виконання покарань (далі – УВП), на які Законом України “Про Державну кримінально-виконавчу службу України” (далі – ДКВС України) покладається завдання щодо здійснення єдиної

державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, згідно з основними принципами діяльності, а саме: 1) законність; 2) повага та дотримання прав і свобод людини та громадянина; 3) гуманізм; 4) позапартійність; 5) єдиноначальність; б) колегіальність при розробці важливих рішень; 7) взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними і релігійними організаціями, відкритість для демократичного цивільного контролю [1].

Джерельна база дослідження – Конституція України, КВК України, Закон України “Про Державну кримінально-виконавчу службу України”, нормативно-правові акти з різноманітних питань діяльності органів та установ ДКВС України, а також фундаментальні праці вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, І. Г. Богатирьова, Є. М. Бодюла, А. П. Геля, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, О. Г. Колба, А. М. Колодія, К. Б. Марисюка, А. Х. Степанюка, П. Л. Фріса, Ю. В. Шинкарьова, І. С. Яковець і ін., використані у даному дослідженні для обґрунтування отриманих теоретичних положень, висновків, введення у науковий обіг понятійного апарату теорії кримінально-виконавчого права, як, наприклад, і самого терміну “виконання покарань”, який А. Х. Степанюк виділяє як субстанціональну визначеність, що збігається з діяльністю органів та установ виконання покарань та відбиває сутність цієї діяльності, її незмінну властивість, параметри всіх процесів виконання покарань незалежно від форм [2].

У дослідженні використані також новочасні висновки провідних науковців щодо визначення принципів кримінально-виконавчої політики, принципів кримінально-виконавчого права, принципів кримінально-виконавчого законодавства та принципів діяльності органів і установ виконання покарань, визначених статтями 2 і 3 Закону України “Про Державну кримінально-виконавчу службу України” як базова і правова основа діяльності ДКВС. Саме у такому “чотирикутнику” нині точаться дискусії з приводу тотожності чи нетотожності названих вище принципів, їх первинності і вторинності, співвідносності і відмінності і т. ін.

Так, наприклад, Ю. В. Шинкарьов вважає, що принципи кримінально-виконавчого права є керівними, базовими ідеями, настановами, які визначають основні напрямки розвитку цієї галузі права. Ці принципи є трансформованими з

принципів кримінально-виконавчої політики (які є первинними щодо принципів кримінально-виконавчого права) і покликані забезпечити відповідність правового регулювання виконання та відбування кримінальних покарань основним напрямкам кримінально-виконавчої політики. Він також вважає, що принципи кримінально-виконавчого права не є тотожними принципам кримінально-виконавчого законодавства, які встановлюють не основні напрямки розвитку галузі права (кримінально-виконавчого), а регламентують тільки особливості розвитку законодавства цієї галузі та основні загальні вимоги до виконання кримінальних покарань. До того ж, принципи кримінально-виконавчого права, на відмінну від принципів законодавства, не мають нормативного вираження, а є виключно теоретичними положеннями [3].

На цій підставі Ю. В. Шинкарьов не погоджується із Степанюком А. Х., який, зі свого боку, вважає, що на відміну від сформульованих у ст. 5 КВК України принципів кримінально-виконавчого законодавства, принципи кримінально-виконавчого права знаходять свій прояв у процесі виконання – відбування всіх без винятку покарань [4].

У центрі дискусій знаходиться і положення щодо реалізації принципу поєднання покарання з виправним впливом у діяльності органів та установ виконання покарань. Так, львівський науковець К. Б. Марисюк, посилаючись на сучасний досвід російських юристів з цього питання [5], вважає, що оскільки метою покарання є не лише попередження злочинів, але й виправлення засуджених, то процес виконання покарання має супроводжуватись застосуванням засобів виправного впливу (праця, навчання, виховна робота), створюючи таким чином карально-виховний процес [6]. У цьому плані він не до кінця погоджується з думкою А. П. Геля та І. С. Яковець стосовно того, що зазначений вище принцип має супроводжуватись застосуванням до засуджених різних заходів виховання [7], оскільки при цьому упускаються інші засоби виправного впливу на засуджених.

На нашу думку, важливим є не стільки розмежування чи ототожнення сутності зазначених вище принципів кримінально-виконавчої політики, законодавства та права цієї галузі, які, до речі, знайшли відображення в КВК

України – головному Законі України з кримінально-виконавчого права, який треба виконувати, скільки їх функціональне призначення, визначене Законом України “Про Державну кримінально-виконавчу службу України” (далі – Закон). У цьому контексті є цілком логічним, що при відбуванні-виконанні покарання скоріше реалізуються принципи виконання і відбування покарання, які сформовані на ґрунті чинного КВК України та названого вище Закону і побудовані згідно з принципами законодавства, яке, у свою чергу, створене згідно з принципами кримінально-виконавчої політики держави.

Тому при розгляді законодавчого та нормативно-правового регулювання діяльності органів і установ виконання покарань ми акцентуємо увагу на втіленні усіх без винятку принципів як ідеалізованих теоретичних положень, що виражають основні напрями та настанови щодо реалізації кримінально-правової кари в процесі виконання та відбування покарань.

Відповідно до статті 4 Закону діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України проводиться на основі дотримання прав і свобод людини та громадянина. Персонал ДКВС України зобов’язаний поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення. Непередбачене законодавством обмеження прав і свобод людини та громадянина неприпустиме і тягне за собою відповідальність згідно із Законом.

Це коротке за текстом, але надзвичайно ємне за змістом визначення, є по суті стержнем правової основи діяльності усієї системи ДКВС, кожного її працівника, незалежно від посади або рангу. Однак, втілення у законодавчих актах основоположних принципів Загальної декларації прав людини, положень Конституції України з цього питання не вичерпує проблему і є на даному етапі скоріше формальною дією, а тому вимагає всебічного наукового обґрунтування і на цьому ґрунті відповідного утвердження в практичній діяльності органів і установ виконання покарань, визначеної Законом.

У сучасній юридичній науці вивчення правового статусу засуджених здійснюється як шляхом творення розгорнутих досліджень з визначення змісту основних складових цього специфічного соціально-правового явища, включаючи й

новий понятійний апарат, так і наукового коментування норм галузей права, що регламентують такий статус.

Так, Ю. С. Шемшученко і Н. М. Пархоменко вважають, що правовий статус засуджених слід розглядати в контексті правового статусу фізичної особи – сукупності її прав і обов'язків. За характером правового регулювання вони виділяють загальний, галузевий і спеціальний правовий статус фізичної особи. Загальний правовий статус визначається нормами всіх галузей права, галузевий – конкретної галузі права, а спеціальний (або індивідуальний) – нормами спеціального законодавства [8].

Більш конкретно до теми даного дослідження розглядає правовий статус засуджених А. П. Гель, характеризуючи його як різновид галузевого правового статусу, який визначається нормами кримінально-виконавчого законодавства і, у свою чергу, поділяється на підвиди – правові статуси осіб, які відбувають різні види кримінальних покарань, призначених їм за вироком суду, що набрав законної сили [7].

Наближено до цього характеризує правовий статус засуджених Т. А. Денисова, визначаючи його як сукупність юридично закріплених конституційних, громадських та інших прав, свобод, законних інтересів та обов'язків, якими володіє засуджений в період відбування кримінального покарання [9].

І. Г. Богатирьов акцентує увагу на тому, що виконання засудженими покладених на них обов'язків та реалізація прав і законних інтересів утворюють той правовий режим відбування покарання, який становить основу для досягнення поставлених перед покаранням цілей, у першу чергу – виправлення засуджених. Ретельна регламентація правового статусу засуджених є важливим інструментом їхнього правового і морального виховання, прищеплення поваги до закладу, прав і законних інтересів інших осіб [10].

А. Х. Степанюк відмітною рисою правового статусу засуджених вважає те, що він базується на загальному правовому статусі громадянина України, оскільки засудження особи до кримінального покарання не тягне позбавлення громадянства

України та відповідно загального правового статусу громадянина нашої країни. На думку вченого, у найбільш загальному вигляді правове положення (правовий статус) засуджених у науці кримінально-виконавчого права зазвичай визначають як засновану на загальному статусі громадян України і закріплену в нормативно-правових актах різних галузей права сукупність їх прав, законних інтересів і обов'язків. При цьому вказується, що зміст правового статусу, як окремі елементи, складають: 1) суб'єктивні права; 2) законні інтереси; 3) обов'язки засуджених [2].

Наведені вище, як і інші аналогічні визначення правового статусу засуджених, у той чи інший спосіб є своєрідним коментарем статті 16 Закону в частині вимог до персоналу ДКВС України і його відповідальності за неухильне виконання конституційних вимог щодо ставлення до засуджених і осіб, узятих під варту.

Важливість таких наукових інтерпретацій підсилюється й тим, що ні в КВК України (принаймні главі 2. Правовий статус засуджених), ні в науковій літературі кримінально-виконавчого змісту з даної проблеми, як, до речі, і в теорії держави і права статус засуджених не розглядається (або розглядається лише частково) з позицій правосуб'єктності. Тим часом зміст правового статусу, виходячи з теорії права, становлять суб'єктивні права, законні інтереси та обов'язки. Оскільки з незрозумілих причин основи кримінально-виконавчого права не представлені в сучасному правознавстві як самостійна галузь права, а в загальній характеристиці суб'єктів правовідносин традиційно вважається, що особливістю правового статусу суб'єктів правовідносин є наявність у них правосуб'єктності, яка включає їхню правоздатність та дієздатність, при притягненні особи до юридичної відповідальності – деліктоздатність та осудність, то визначення правового статусу засуджених у теорії права слід виводити фактично на рівні цивільного та кримінального права.

Окремо слід прокоментувати право засуджених на особисту безпеку. Актуальність даного питання викликана останніми подіями в установах виконання покарань, значною кількістю звернень, які надходять до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, та фактами, оприлюдненими у засобах масової інформації щодо насильства, приниження людської гідності, поборів, порушення прав і свобод

людини. Все це дозволяє зробити висновок, що рівень забезпечення визначених законом гарантій безпеки як засуджених, так і персоналу в Державній кримінально-виконавчій службі потребує суттєвого контролю з боку державних і недержавних інституцій.

Відповідно до Закону України “Про Державну кримінально-виконавчу службу України”, для виконання завдань щодо “забезпечення правопорядку, додержання вимог режиму, правил внутрішнього розпорядку в установах виконання покарань; забезпечення безпеки засуджених, персоналу і громадян, які перебувають на території установ виконання покарань; забезпечення охорони, ізоляції та нагляду за засудженими, здійснення заходів щодо розшуку осіб, які вчинили втечу з установ виконання покарань; участі у боротьбі з тероризмом у межах своїх повноважень”, у складі Державного департаменту України з питань виконання покарань функціонує управління охорони, нагляду і безпеки, яке організовує, координує і контролює службову діяльність підпорядкованих підрозділів, утворених для виконання вищевизначених завдань. У складі управління охорони, нагляду і безпеки діють: відділ організації охорони; відділ інженерно-технічних засобів охорони, озброєння і спеціальних засобів; відділ організації нагляду і безпеки; відділення організації нагляду і безпеки у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання; служба пожежної безпеки і чергова частина [11].

Згідно із Законом, одним із засобів забезпечення особистої безпеки засуджених в УВП є диференціація та індивідуалізація виконання покарань, раціональне застосування примусових заходів, засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, стимулювання законослухняної поведінки, поєднання покарання з профілактично-виховним впливом. Важливу роль у забезпеченні особистої безпеки засуджених відіграють оперативні підрозділи УВП, завданням яких є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну поведінку окремих осіб та груп з метою вивчення причин і умов протиправної поведінки, запобігання вчиненню ними правопорушень.

Особливо слід наголосити на забезпеченні безпеки засуджених в період введення в установи виконання покарань режиму особливих умов. Відповідно до

статті 105 КВК України режим особливих умов вводиться у випадках стихійного лиха, епідемії, аварій на важливих для життєзабезпечення об'єктах, масових заворушень тощо.

Варто зазначити, що кримінально-виконавче законодавство України в частині забезпечення особистої безпеки засуджених потребує певного удосконалення, уточнення та конкретизації, зокрема, з питань удосконалення механізму реалізації визначених Законом і нормативно-правовими актами завдань по забезпеченню безпеки засуджених.

У зв'язку з прийняттям Закону України "Про Державну кримінально-виконавчу службу України", виконавчими органами держави забезпечено приведення у відповідність до Закону актів Президента України (видано Указ Президента України від 19 квітня 2006 р. № 316 "Про внесення змін до деяких указів Президента України"), а також приведення у відповідність до Закону актів Кабінету Міністрів України (прийнята Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2006 р. № 1074 "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України з питань діяльності органів і установ виконання покарань"). Доопрацьовується проект Закону України "Про внесення змін до Кримінально-виконавчого та Кримінально-процесуального кодексів України" (щодо гуманізації кримінально-виконавчого законодавства), поданий Мінюстом до Секретаріату Кабінету Міністрів України (з пропозиціями Департаменту).

Однак, демократизація суспільних відносин, конституційна реформа, активізація процесів євроінтеграції і глобалізація відносин у світовому масштабі у напрямку посилення захищеності прав і свобод людини і громадянина обумовлюють необхідність більш чіткого визначення теоретичної сутності правового статусу органів та установ виконання покарань, функціональних обов'язків усіх суб'єктів кримінально-виконавчого процесу.

Тому органи державної законодавчої і виконавчої влади та суспільство в цілому повинні змінити своє ставлення до створення та забезпечення гарантій ефективного функціонування органів і установ виконання покарань та його

персоналу. При цьому, організаційно-управлінські засоби досягнення цілей їх функціонування повинні скласти реальну і життєздатну сферу правового забезпечення такої діяльності.

Саме такий підхід закладено в Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби, схваленої Указом Президента України від 25 квітня 2008 р. № 401/2008 [12]. Концепція визначає напрями реформування кримінально-виконавчої служби, що має забезпечити в УВП та слідчих ізоляторах визначені законодавством порядок і умови виконання покарань, запровадити європейські норми у цій сфері шляхом додержання вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) та виконання рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Метою реформування ДКВС має стати організація діяльності кримінально-виконавчої інспекції на засадах пробації, даліше вдосконалення установ виконання покарань шляхом створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, здобуття ними освіти та набуття професії, їх соціальної адаптації в суспільстві, приведення умов тримання осіб, узятих під варту, та які відбувають покарання, у відповідність із вимогами Європейських пенітенціарних правил.

Таким чином, оздоровлення українського суспільства неможливе без вирішення проблеми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, на утриманні якої сьогодні лише в місцях позбавлення волі перебуває близько 200 тис. осіб. Тому реалізація державного примусу в його найбільш гострій формі, якою є кримінальне покарання, вимагає постійного контролю держави за виконанням покладених на засуджених каральних обмежень. З цією метою виконання кримінальних покарань визначається виключно функцією держави, для здійснення якої і створюються визначені Законом спеціальні установи і органи.

Інтенсивні зміни, що відбуваються в нашій країні, в цілому, і в кримінально-виконавчій службі, зокрема, змушують усіх причетних до налагодження її діяльності по-новому дивитися як на організаційно-правове забезпечення

функціонування цієї державної служби, так і на своєчасність його удосконалення.

Нове законодавство, активні соціальні перетворення, розширення міжнародних зв'язків, спрямованих на зміцнення демократії, утвердження в національній системі законодавства принципу верховенства права, розвиток ринкової економіки, посилення ролі громадськості і громадського контролю за діяльністю державних інституцій – вихідні умови належного налагодження діяльності органів і установ виконання покарань.

Отже, реформування Кримінально-виконавчої служби, яке відбуватиметься поетапно протягом 2008-2017 років, потребує суттєвого перегляду державної законодавчої політики у сфері виконання Кримінальних покарань відповідно до нової соціально-політичної та економічної ситуації в державі, змін у практиці винесення вироків судами, до світового досвіду виконання покарань, і повинно здійснюватись неухильно та узгоджено, в поєднанні з реформуванням інших державних та соціальних інститутів.

Література

1. *Про Державну кримінально-виконавчу службу України*: Закон України від 23 червня 2005 року №2713-IV // Офіційний вісник України. – 2005. – №29. – Ст. 1697.
2. *Степанюк А. Х.* Актуальні питання виконання покарань (сутність, принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.08 / А. Х. Степанюк. – Х., 2002. – С. 8.
3. *Шинкарьов Ю. В.* Щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права та законодавства // *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи*. Збірник наукових праць. Частина 1. Матеріали 1 Міжнародної науково-практичної конференції (24 квітня 2009 року). – Сімферополь: КРП “Вид-во “Кримнавчпеддержвидав”, 2009. – С. 495-497.
4. *Кримінально-виконавче право України*: Підручник / За ред. А. Х. Степанюка. – Харків: Право, 2005. – С. 9.

5. Бриллиантов А. В., Курганов С. И. Уголовно-исполнительное право Российской Федерации. – М.: ТМ Велби, Изд-во Проспект, 2007. – С. 9.
6. Марисюк К. Б. Реалізація принципу поєднання покарання з виправним впливом в діяльності органів та установ виконання покарань // Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи. Збірник наукових праць. Частина 1. Матеріали 1 Міжнародної науково-практичної конференції (24 квітня 2009 року). – Сімферополь: КРП “Вид-во “Кримнавчпеддержвидав”, 2009. – С. 469.
7. *Науково-практичний коментар кримінально-виконавчого кодексу України* / За заг. ред. А. Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 24.
8. Шемшученко Ю. С., Пархоменко Н. М. Правовий статус // Юридична енциклопедія: В 6т. / Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 2003. – Т.5. – С. 44.
9. Денисова Т. А. Правовий статус засуджених // Кримінально-виконавче право: Навч. посібник / За ред. Т. А. Денисової. – К.: Істина, 2008. – С. 47.
10. Богатирьов І. Г. Державна кримінально-виконавча служба України (історія та сучасність) / І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова. – Д.: ПП “Ліра ЛТД”, 2007. – С. 14-18.
11. *Організація охорони, нагляду і безпеки в установах виконання покарань* // http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publisharticle?art_id=50385dcat_id=50036
12. *Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: указ Президента України від 25.04.2008 р. №401/2008.* – Офіційне Інтернет-представництво Президента України: <http://www.president.gov.ua/documents/7811.html>

In the article main legal conceptual principles of activity of organs and establishments of implementation of punishments are defined on which by means of Law “On State criminally executive service of Ukraine” a task towards realization of unitary public policy in this sphere are laid.

В статье определены основные правовые концептуальные положения деятельности органов и учреждений выполнения наказаний, на которые Законом “О Государственной криминально-исполнительной службе Украины” возлагается

задание относительно осуществления единой государственной политики в этой сфере.